

Eric M. Moormann en
Janric van Rookhuijzen

DE
AKROPOLIS
VAN
ATHENE

GESCHIEDENIS
VAN EEN
MYTHISCH
ICOON

2023 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Eric M. Moormann en Janric van Rookhuijzen

Omslagontwerp Suzan Beijer

Omslagbeeld Depositphotos/Netfalls

Foto auteurs Bob Bronshoff

Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

Zetwerk Elgraphic

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5004 4

1 DE VROEGE AKROPOLIS

Een rots van mythen

Er was eens een stenen massief in een vlakte aan zee, een tafelberg die we kennen onder de naam Akropolis van Athene. Elders in de stad lagen nog andere rotspartijen: de Pnyx, de Areopaag en de Philopapposheuvel en in het zicht, noordwaarts, de hoogste heuvel in Athene, de Lykabettos. Het ommeland van Athene, het schiereiland Attica, kende nog meer heuvels, bijvoorbeeld de marmerrijke Hymettos en Pentelikon. In dit gebied vestigden zich dankzij de gunstige ligging aan zee en de aanwezigheid van akkerland mensen die de latere Grieken de Pelasgoi noemden. Zij vormden een meer mythisch dan historisch bekend volk uit het noorden, genoemd naar hun stamvader Pelagos.

Vanouds was de berg een magneet voor mythen. Wellicht de belangrijkste daarvan betrof de strijd tussen de god van de zee Poseidon en zijn nicht, de godin van wijsheid, handwerk en oorlog, Athena. Deze twee goden zetten ieder een *marturion* ('getuigenis') op de Akropolis om hun patronage over de Atheners te vestigen. Athena schonk de Atheners de olijfboom; een in 1952 door Amerikaanse archeologen geplante olijfboom 18 herinnert nog steeds aan dat bijzondere geschenk. De olijfboom bleek buitengewoon nuttig: de olie kon worden gebruikt als voedsel, zalf, brandstof en bewaarmiddel, en ook olijfhout had groot nut. De boom was dus een gave die goed aansloot bij Athena's kwaliteit als beschermster van het handwerk. Poseidon schonk een bron met zout water op de Akropolis door zijn drietand tegen de flank van de heuvel te slaan. Dat zou een symbool van macht over de zee kunnen zijn, maar in de praktijk was het water onbruikbaar. Beide geschenken waren op de Akropolis te zien. De

Atheners verkozen de nuttige olijfbom boven het onbruikbare zoute water. Zo kreeg Athena de overhand en mocht de stad Athene heten – althans, zo vermoedde men in de Oudheid. Maar dit betekent niet dat Poseidon zomaar terzijde kon worden geschoven.

Een andere mythe is te vinden in de dialoog *Kritias* van Plato (112-113). Daarin vertelt Kritias over de geschiedenis van een conflict, zo'n negenduizend jaar geleden, tussen Athene en Atlantis – het fabelachtige eiland in de westelijke oceaan dat later door water verzwolgen zou worden. Atlantis stond onder bescherming van Poseidon, Athene onder die van Athena en Hephaistos. De Akropolis vormde toen één geheel met de andere Atheense heuvels. Door een vloedgolf werden de rotsen schoongewassen en kwamen deze bloot te liggen, met daartussen diepe dalen:

Slechts één nacht met uitzonderlijk veel regen heeft de aarde weggespoeld en de rots kaal gemaakt, terwijl er ook een aardbeving plaatsvond plus een enorme overstroming (de derde voor de overstromingen onder Deukalion). Vroeger, in die andere tijd, reikte de Akropolis tot de Eridanos en de Ilissos en behoorden ook de Pnyx en de tegenover de Pnyx gelegen Lykabettosberg ertoe. Hij was helemaal met aarde bedekt en van boven op een paar punten na geheel vlak. De delen aan de buitenkant en de flanken ervan werden bewoond door de ambachtslieden en de boeren die het ommeland bewerkten. Het bovenstuk, rondom het heiligdom voor Athena en Hephaistos, werd uitsluitend bewoond door het krijgsvolk. Ze hadden rondom die ruimte als om een huis één omheiningsmuur opgetrokken.

Na de strijd bleven de twee goden elkaar met argwaan bejegenen. Zo ook hun nazaten, die eveneens mythische figuren zijn. Poseidons zoon Eumolpos, heerser van het nabijgelegen Eleusis, deed een aanval op Athene, op dat moment geregeerd door koning Erechtheus. Erechtheus kreeg van zijn vrouw Praxithea te

horen dat hij Eumolpos kon overwinnen door zijn jongste dochter te offeren. Die opdracht lijkt op de vraag aan Agamemnon zijn dochter Iphigeneia in Aulis te offeren, wanneer de Griekse troepen niet naar Troje kunnen uitvaren wegens windstilte. Na dat offer bracht Erechtheus Eumolpos om, maar moest dit zelf met de dood bekopen – door de drietand van Poseidon zelf. Intussen hadden de twee zusters van het geofferde meisje een einde aan hun leven gemaakt. Het is al met al een vreselijk drama, bekend uit een fragmentarisch bewaard gebleven tragedie van Euripides, getiteld *Erechtheus*. Athena kondigt aan het slot van dit stuk een cultus aan voor Erechtheus, nu gelijkgesteld aan de god die hem doodde – Poseidon. In deze cultische figuur Poseidon-Erechtheus komen de twee rivalen samen. Praxithea, nu Erechtheus' weduwe, wordt priesteres van Athena.

Uit deze en andere mythen blijkt de sterke verbondenheid van de Akropolis met vroege koningen en helden. Naast Erechtheus waren ook Erichthonios en Kekrops bekende koningen, van wie men geloofde dat ze eveneens uit de aarde waren geboren. De Atheners beeldden Kekrops meestal af als half man, half slang. De Akropolis was ook het domein van koning Aigeus, die volgens de mythe van de burcht sprong toen zijn zoon Theseus van Kreta met zwarte zeilen kwam aangevaren. Vader en zoon hadden afgesproken dat het schip witte zeilen zou voeren als de expeditie tegen de Kretenzische koning Minos (en de dood van de halfstier Minotauros) zou zijn gelukt. Wat zo was, maar omdat Theseus Minos' dochter, de prinses Ariadne, die hem had geholpen en zijn geliefde was geworden, op het eiland Naxos had moeten achterlaten, was hij in droefheid vergeten de zwarte zeilen te vervangen door witte (p. 20-21).

Theseus, de beroemdste Atheense held, had een heiligdom in de benedenstad, maar was ook met de Akropolis verbonden. De geschiedschrijver Thucydides (2.15) vertelt dat de Atheners in kleine dorpjes woonden onder hun mythische koningen. Theseus bracht deze gehuchten bijeen tot een *polis* avant la lettre en maakte de Akropolis tot zijn machtscentrum, in een proces dat

1 De Akropolis gezien vanuit het noordwesten.

we ook van andere stadstaten kennen in Griekenland en in Italië, de zogeheten *synoikismos* ('samenvoegen van woonplaatsen'). Dat zou inhouden dat hij hier een paleis liet bouwen, maar die bouw wordt in andere bronnen juist met Kekrops en Erechtheus in verband gebracht. Klaarblijkelijk wedijverden deze koningen met hun mythische collega's Agamemnon en Menelaos, de uit Homerus' *Ilias* bekende koningen van respectievelijk Mykene en Sparta. Met succes verdedigde Theseus vervolgens zijn residentie tegen aanvallen van het ruige vrouwenvolk uit het oosten, de Amazonen, die ook in de Trojaanse Oorlog hadden meegevochten.

Wie vandaag rond het maximaal 157 meter hoge rotsmassief loopt, komt verschillende kloven en grotten tegen (fig. 1). De meeste ervan zijn met mythische figuren en verhalen verbonden. Aan de oostkant van de Akropolis bevindt zich de grootste grot 36, die gewijd lijkt te zijn geweest aan de mythische prinses Aglauros (fig. 2). De inscriptie op een stenen plaat die in de

nabijheid van deze grot is gevonden, vermeldt dat de stèle in het Heiligdom van Aglauros moest worden opgesteld. In dit heiligdom zwoeren jonge dienstplichtigen een eed van trouw aan de stad. Verder naar het westen waren er grotten voor Aphrodite en Eros 28. En in de noordwestzijde van de Akropolis zijn drie grotten te vinden 8. In een daarvan zou Apollo met de prinses Kreousa, dochter van Erechtheus, hebben gevreeën, en uit die ontmoeting zou Ion, stamvader van de Ioniërs, geboren zijn. In een andere grot had Zeus een onderkomen.

De van oorsprong uit Arcadië (een landstreek op de Peloponnesus) stammende bokkengod Pan genoot verering in een andere grot. Volgens de traditie, verteld door Herodotus (6.105), had hij in 490 v.Chr. de Atheners bijgestaan tijdens de Slag bij Marathon tegen de Perzen door met zijn plotselinge verschijning paniek te zaaien bij de vijand. Daarom zou hij ook bij latere veldheren aanzien genieten: Alexander de Grote liet zich zelfs met bokkenhoorns op het voorhoofd afbeelden, omdat hij eveneens door Pan zou zijn geholpen. Ook op andere plaatsen in Attica

2 De grot van Aglauros aan de oostkant van de Akropolis.

3 Nissen in de noordwand van de Akropolis.

werden grotten aan Pan gewijd, onder andere in Marathon zelf (Pausanias 1.32.7). De vaste begeleiders van Pan waren de nimfen, die dansten op zijn muziek. Het is voorstelbaar dat ook zij bij of in de grotten werden vereerd. In elk geval getuigen vele nissen aan de noordkant van de Akropolis van antieke eerbied (fig. 3).

Een Mykeense paleisburcht?

De mythische geschiedenis van de Akropolis laat zien dat latere Atheners geloofden dat de burcht al in een ver verleden bewoond was door heersers van de stad. Maar wat resteert er nu daadwerkelijk van dat verre verleden? Men zou hopen resten aan te treffen van gebouwen uit de late Bronstijd (grootweg het tweede millennium v.Chr.), waar de vroege koningen zouden kunnen hebben geleefd. Het zou moeten gaan om een 'Mykeense' versterking van de heuvel met muren en torens. De term Mykeens verwijst naar de indrukwekkende vestingstad Mykene op de Pelo-

ponnesus, die haar bloeitijd beleefde tijdens de late Bronstijd. Daar stond een 'paleis' dat veilig beschermd was tegen vijandelijke aanvallen. Ook op andere plaatsen, zoals in het dicht bij Mykene gelegen Tiryns en ver weg in Troje in Klein-Azië, zijn dergelijke paleisburchten bekend.

Uit Mykene en enkele andere plaatsen zijn administratieve documenten bekend in de vorm van verbrande kleitabletten met teksten in het Mykeens, de vroegst bekende vorm van het Grieks opgeschreven in het zogenaamde Lineair B-schrift. Uit die bronnen kunnen we het bestaan van een centraal bestuurde maatschappij afleiden. Er heerste een *wanax*, een soort stamhoofd. De leider en zijn gevolg, waaronder een administratief apparaat en werklieden, woonden en werkten in de paleisburcht. Boeren in het ommeland droegen hun producten af aan het centrale bestuur, om zelf een deel daarvan voor eigen consumptie te krijgen, plus goederen die ze zelf niet produceerden.

Verschillende archeologen hebben vanaf de late negentiende eeuw op de Akropolis onderzoek gedaan naar mogelijke resten uit deze vroege periode. Zij volgden daarmee het gelijktijdige onderzoek van de beroemde Duitse archeologen Heinrich Schliemann en Wilhelm Dörpfeld in Troje en Mykene. Helaas zijn de sporen minder duidelijk dan veel archeologen wensen. Vooral fortificatiemuren en terrasmuren zijn aan het licht gekomen, meestal onder latere lagen aan de randen van het oude plateau, dat werd uitgebreid vanaf het midden van de vijfde eeuw v.Chr. (zie blz. 40-41, fig. 9).

Als die resten inderdaad zo dicht onder de latere fases te vinden zijn, moeten de muren eeuwenlang, namelijk ook nog na de ondergang van de Mykeense periode tussen de tiende en vroege vijfde eeuw v.Chr., zichtbaar zijn geweest. Kleidemos, schrijver van een geschiedenis van Attica uit de vijfde of vierde eeuw v.Chr., vertelt dat de Atheners 'de Akropolis vlak maakten en deze omgaven met de Pelasgische muur met negen poorten'. Andere bronnen spreken van een Pelasgikon of Pelargikon. Mogelijk verbonden klassieke Atheners de zichtbare sporen van de oude-

4 Resten van de Mykeense fortificatiemuur van de Akropolis, gedeeltelijk bekleed met marmeren platen.

re muur met de mythische Pelasgoi. Plato's hierboven geciteerde beschrijving sluit daarbij aan.

Op enkele plekken is de Mykeense muur ook vandaag nog zichtbaar. In het bastion waarop de Niketempel (zie blz. 77) staat, is een stuk muur dat door de bouwers van het terras van de klassieke tempel vermoedelijk expres in het zicht is gelaten. En ook in het bastion zelf kan men door twee vensters naar oude stukken steen kijken ④, klaarblijkelijk behorend tot de omheining van de Mykeense stad (fig. 5). Hier kwam rond 600 v.Chr. een altaar met een beeld, beide te reconstrueren aan de hand van resten van de basis. Deze Nike zou volgens Pausanias (3.15.7 en

5.26.5) van hout zijn geweest, geen vleugels hebben gehad, maar wel voorzien van een granaatappel en helm in haar handen. In en bij de basis zijn kleine terracotta figuurtjes gevonden die het bestaan van een cultus voor Athena Nike vanaf de zevende eeuw lijken te bevestigen. Sommigen hadden de cultus namelijk verbonden met de instelling van de grote Panathenaia in 566 (zie blz. 33). Het tempeltje was een klein huisje van kalksteen met daarin het houten cultusbeeld. Het mat waarschijnlijk zo'n 4 bij 4 meter en was ongeveer even hoog.

Van de Mykeense omheiningsmuur stammen ook resten in en onder het Propylaiagebouw, ten zuiden van de Grote Tempel en bij de Kariatidentempel. Aan de zuid- en noordkant en bij de Propylaia zijn sporen van toegangen gevonden. Er is nog altijd een stuk muur **7** te zien ten zuiden van de Propylaia, tussen de Niketempel en de schaarse resten van het Heiligdom van Artemis Brauronia (fig. 4). Daarvan wordt vermoed dat het intact is gelaten als een eerbiedwaardige herinnering aan de oude Akropolis. Op basis van dit stuk mogen we dus wel een doorlopende

5 Het bastion met de Niketempel vanuit het westen.